Asikkala-mainintoja kirjallisuudessa

Ihanasti korvissani aina
nimi Anjanpelto soi;
sydämmeni riutumaan sä saatat,
Anjanpelto kaukana;
siellä näin mä taivaan kauniin immen,
mutta katosi hän ainiaaks.

Näin päättyy Aleksis Kiven runo, jossa hän kertoo matkastaan Anianpellon markkinoille 1860-luvun puolessavälissä. Totuuden nimissä on myönnettävä, että Kiven markkinareissusta ei ole aivan sataprosenttista varmuutta. Mutta se ainakin on varmaa, että jos tuohon maailmanaikaan halusi kuvata markkinahumua, Anianpelto oli siihen ilmeinen valinta, koska Anianpellon kaikki tiesivät. Nimenä se oli tunnettu ympäri maata, luultavasti tunnetumpi kuin Asikkalan pitäjä itse.

Millaisia muita mainintoja ja kuvauksia Asikkala on kirjallisuudessa saanut – siitä kerrotaan tässä podcastissa.

Kirjailija Veijo Meri vietti 1960-luvulla kesiään Sysmässä. Meren kirjoittamiseen se vaikutti suoraan niin, että romaanissa *Everstin autonkuljettaja* autoillaan välillä Helsinki–Sysmä. Kertoja havainnoi ajomatkan maisemia valppaasti. Vääksyn kohdalla mainitaan tien vaihtuminen hiekkaiseksi ja Asikkalan kirkonkylän kohdalla ehditään lukea nimiä hautakivistä. Kunnes Pulkkilanharjulta avautuva järvimaisema kiihdyttää kertojan näin lennokkaaseen kuvaukseen:

Harjun kummallakin puolella oli harvan metsän täydeltä laajaa järvenulappaa. Takaiset metsät näyttivät niin pieniltä, että jos ne olisi työntänyt hellan tulipesään, ne olisivat pudonneet arinan läpi tuhkasäiliöön. Kummassakin järvessä kävi aallokko. Vasemmalla järvellä oli etunaan aurinko, joka yritti muuttaa vedenkäynnin puhtaaksi loistoksi. Se kuitenkin särkyi laajalle alalle pitkin aaltoja. Oikeanpuoleinen järvenselkä näytti joutuneen tilapäisesti epäsuosioon. Siellä meni hinaaja, joka veti uppoavan näköistä mustaa proomua perässään. Proomun nokalla seisoi mies tai nainen tai molemmat, jos halailivat, niin pieni, että olisi kuollut siihen paikkaan pelkästä epätoivosta, jos olisi ollut niin pieni. Aurinko valaisi hinaajan ja proomun takaisen kaukaisen rannan keltaiseksi. Se oli se kultamaa.

Myös Kerttu-Kaarina Suosalmen romaanissa *Veneretki* liikutaan pitkin Pulkkilanharjua ja Asikkalanselkää. Kirjan vaikuttavimmat järvikuvaukset avautuvat kylläkin vasta naapuripitäjän vesillä, Tehinselällä:

Tehille minä menen, tuo Lohiluoto tuossa keskellä, siihen minä menen, minä olen lapsena uinut sen rannassa. Isän vielä eläessä käytiin siinä ja keitettiin kahvit, ja kun oltiin liikkeellä purjeveneellä ja tuuli loppui niin siihen jäätiin, mutta kun päivä kului niin ruvettiin muutteeksi soutamaan. Purjeveneen perässä meillä oli soutuvene, tai oikeastaan meriveneen tapainen jolla, ja se jolla irrotettiin sieltä perästä ja kiinnitettiin köydellä purjeveneen kokkaan ja soutamalla hinattiin Tehin selän yli sitä purjevenettä. Tuossa on Harhun saari, Koreakoivu, niin sitä silloin sanottiin, tuohon rantaan laskettiin, kierrettiin kärki tuosta etelän puolelle, ja siinä oli soraranta, vaaleaa tasaista soraa, se on tuossa noin, ajatella että minä senkin vielä muistan.

Virolaissyntyinen näytelmäkirjailija Hella Wuolijoki, *Niskavuorisarjan* luoja, saapui Suomeen ensimmäistä kertaa 17-vuotiaana, kesällä 1903. Hän oli matkalla tuttavaperheen luokse Kuhmoisiin. Teoksessaan *Nuoruuteni kahdessa maassa* Wuolijoki muistelee kuinka suuren vaikutuksen Päijänne häneen teki:

Päijänne oli kuin unelmaa, ja Asikkalan kanavalla kohisivat minulle kotoiset koivut. En halunnut nukkua, vaan istuin ja palvoin Päijännettä.

Wuolijoki vieraili samana kesänä Vääksyssä laulujuhlilla, ja koska kanavanvarrella oli meneillään Hämäläisen osakunnan kesäjuhlat, Wuolijoki tutustui opiskelijanuoriin ja liittyi ryhmään. Tuolta päivältä hänen mieleensä jäi tilanne kanavalla:

Me loikoilimme Asikkalassa osakuntajuhlien aikana kanavan rannalla ruohikossa, ja pitkin kanavaa veti kaksi miestä lotjaa ylös Päijänteelle. Minä kuuluin siihen aikaan ihmisiin, jotka eivät tuskattomasti voi katsoa toisten olevan raskaassa työssä kesäkuumalla ja itse loikoa ruohikossa. Oli kuuma kesäpäivä ja miehiltä valui hiki virtanaan. Lotja oli suuri ja miehiä oli vain kaksi. Niinpä minä sanoin Kaarlo Haljalalle, että meidän pitäisi mennä auttamaan. Haljala oli olevinaan ja sanoi, että miehet saisivat työstään palkan eikä hän kehdannut. Silloin minä lähdin yksin ja autoin toista miestä kiskomisessa. Vähän ajan perästä ilmestyi Haljalakin toiselle puolelle kanavaa auttaen toista. Eikä kestänyt kauankaan, ennenkuin puolet osakuntaa oli naruissa kiinni, ja lotja kiiti Päijänteelle.

Viitisentoista vuotta ennen Wuolijoen vierailua, 1880-luvun lopulla, Järnefeltien perhe vietti kesiään Vääksyssä. Huvila sijaitsi nykyisen Asikkalantie 2:n kohdalla, entisen linja-autoaseman paikalla. Perheen tytär Aino, joka myöhemmin tunnetaan Aino Sibeliuksena, kuvaili perheen Koti-lehdessä kesäpaikkaa näin:

Tämä hovi on Asikkalan pitäjässä Wesijärven rannalla. Se on erinomaisen kauniilla niemellä. Tämän niemekkeen läpi virtailee pieni joki, jonka kummallakin rannalla kasvaa korkeata lehtimetsää. Päivä tuskin ensinkään pääsee sinne paistamaan, sillä puitten latvat kallistuvat joen yli muodostaen tiheän lehtikatoksen.

Riitta Konttisen kirjoittamassa Aino Sibeliuksen elämäkerrassa kerrotaan perheen Asikkalan kesistä näin:

Koko joukolla soudettiin myös eväsretkille rannoille ja saariin. Kohteeksi valikoitui joko kivikkoinen ja havumetsäinen Vesijärven saari huvilan etelärannan näköpiirissä tai jokin Päijänteen puolen saari, josta häämötti Asikkalan kirkko. Suojainen leiripaikka löytyi Vesijärven puoleiselta Hillilän rannalta, missä voitiin onkia ja keittää rantakalaa. Jos sää ei sopinut vesillä liikkumiseen, tehtiin kävelyretki kanavan rantaa pitkin tai käytiin vieraisilla Asikkalan pappilassa, jota kirkkoherrana hallitsi Juhani Ahon eno J. G. Snellman, tai jossain lähikylistä, joissa oli tuttavia kesävieraina. Jos satoi, luettiin ja kirjoitettiin, keskusteltiin ja väiteltiin, pelattiin shakkia, ja keskusteluja jatkettiin "verandailloissa" samovaarin ääressä.

Järnefeltit saattoivat hyvinkin vierailla myös Urajärven kartanossa, jota isännöivät tuohon aikaan sisarukset Hugo ja Lilly. Elisabet Ahon romaani *Lilly* käynnistyy näin komealla miljöökuvauksella Urajärveltä:

Kartano oli lähellä Urajärven kylää, alas niemeen laskeutuvan kärrytien päässä. Keskeltä ruohottuva tie nousi kylästä lähdettäessä ensin ylöspäin, pian se jo kaarsi kohti laajoja peltoja ja laskeutui viivytellen lähelle kartanon suurta navettaa, väentupaa ja talleja. Tien vasemmalla sivulla kohosi kutsuva harju. Kylän nuoret kiipesivät harjulle usein ihan huvikseen ja hämmästyivät aina uudestaan, miten häikäisevän kirkkaana Urajärvi kimmelsi alhaalla. Kun silmä tottui, järvestä erottuivat niemekkeet, jyrkät kalliorannat ja muutamat harvaan heitellyt saaret. Taakse jäi Urajärven kylä tasaisena ja sovinnollisena; torpat, mökit, ladot, vajat ja ulkorakennukset asettuivat paikoilleen mäen kumpareisiin ja tien mutkiin kuten olivat jo vuosisatoja asettuneet.

Jos tuli Urajärven kartanolle myöhäisenä loppukesän päivänä, sellaisena kuin nyt, saattoi ensin ihmetellä, mitä juhlaa vietettiin pihamaalla pääportaiden edessä. Pöytiä ja tuoleja oli pitkin pihaa niemen kärkeen saakka. Piika pyöri pöytien välissä kovitetussa myssyssään ja esiliinassaan ja vieraat istuskelivat tyytyväisinä auringossa. Pihaan ei osunut tuuli, keltainen korkea kartanon päärakennus suojasi pihapiiriä yhdeltä sivulta, sen oikealla puolella oli aittarivi ja vasemmalla punamultainen, pärekattoinen vanha sivurakennus. Vanha kartano, niin kuin iäkkäät palvelijat ja vanhat kyläläiset sanoivat.

Järnefeltien ja Urajärven Hugon ja Lillyn aikalainen, Eetu Salin, oli Suomen sosialidemokraattisen puolueen perustajajäsen. Syntyjään hän oli Asikkalan Kalkkisista. Eetu Salinin elämäkerta, jonka on kirjoittanut Kalevi Kalemaa, käynnistyy näin monipuolisella Asikkala-kuvauksella:

Tietokilpailukysymykseen: mitä tiedätte Asikkalasta, löytäisivät monet oitis yhden vastauksen: siellähän pidettiin kuuluisat Anianpellon markkinat. Lahdesta Jyväskylään modernilla kantosiipialuksella matkanneet muistuttelisivat mieliinsä Vääksyn kanavanvarren vehmaita maisemia. Muinoin sävelradiota ahkerasti seuranneet eivät ole voineet välttyä kuulemasta Vesivehmaan jenkkaa. Ehkä muutamat tietävimmät osaisivat yhdistää Asikkalaan myös Eetu Salinin nimen.

Tällä hetkellä Asikkala on varsin tyypillinen hämäläispitäjä. Eetu Salinin syntymän aikoihin, vuonna 1866, tuo Hämeen maakunnan kaakkoisimmassa kolkassa, Päijänteen rannalla, sijaitseva seutukunta oli todellista jumalan selän taustaa. Anianpelto tosin oli kohtalaisen vilkas markkinapaikka, mutta pitäjän syrjäkylät, mm. Eetu Salinin synnyinseudut Särkijärven ja Kalkkisten kylät, olivat hyvien liikenneyhteyksien ulkopuolella. Rippikouluunkin joutuivat Särkijärven nuoret matkaamaan veneillä. Asikkalasta sanottiin noihin aikoihin, että »koko kylässä oli vain yhdet lautapyöräiset rattaat ja rauta oli sangen harvinaista tavaraa».

Runoilijoiden ylistämää kansallisomaisuutta, luonnonkauneutta, sitä vastoin oli tarjolla yllin kyllin. Päijännettä sanotaan yhdeksi maamme jylhimmistä ja vaikuttavimmista järvistä. Kalkkisten koskista, jotka Eetu Salinin lapsuusvuosina vielä kuohuivat vapaina, alkaa runsasvetinen Kymijoki. Asikkala oli suurten salojen, jylhien maisemien, laulujen ja tarinoiden aluetta.

Jo näiden näytteiden perusteella huomaamme, että Asikkala mainitaan järviensä vuoksi: Jos Asikkalasta kirjoitetaan, kirjoitetaan järvistä. Sääntö pätee sekä paikkakunnalla vieraileviin kirjoittajiin että paikallisiin. Entinen kansanedustaja ja tv-toimittaja Kyllikki Virolainen oli kotoisin Asikkalan Joenniemestä. Virolaisen omaelämäkerrassa, jonka hän on kirjoittanut yhdessä Pirjo Tuomisen kanssa, lapsuusmaisemia järven rannalla kuvataan seuraavasti:

Asikkalan ikivanhassa hämäläispitäjässä, kirkolta pohjoiseen, Päijänteen rannalla sijaitsee Joenniemen kylä. Se oli 1920-luvulla hiljainen syrjäpaikkakunta, jonka suurimpana ylpeydenaiheena olivat Päijänteen huikaisevat selät ja salmet. Maakyläläiset Isolta-Äiniöltä ja Myllykselästä tulivat kesäisin uimaan Joenniemeen, ja rantakyläläiset tunsivat tärkeytensä kesäelämän keskuspaikan asukkaina.

Joenniemi oli myös ainoa kylä, joka kesäisin sai ottaa vastaan kesävieraita Helsingistä saakka. He loivat hohdettaan kiireiseen suveen ja toivat mukanaan suuren maailman houkuttelevat tuulahdukset. Kallion ja Vallilan talot majoittivat heidät. Toki tiedettiin, että he olivat helsinkiläisiä puhtaanapitolaitoksen työläisiä ja ajureita, mutta hiekkateillä paljasjalkaisina kuljeskeleville pikkutytöille he olivat pelkkiä miljonäärejä ja tähtiä, pukeutuivat kauniisti ja näyttivät elävän vailla huolia ja raatamista.

Virolainen muistelee, että lapsuuden kesät olivat kovaa työntekoa, johon vain uintiretket toivat vaihtelua. Yksi uintisuoritus jäi erityisesti mieleen:

Eräänä aurinkoisena sunnuntaiaamuna Kyllikki lehmiä lypsäessään pohti, jaksaisiko hän sinä päivänä uida Päijänteen yli Äinösiin. Hän oli kaksitoistavuotias ja innokas uimari. Kun lypsypuuhat olivat ohi, otti hän mukaansa sisarensa Tainan ja Riihimäen Aunen ja yhdessä he lähtivät veneellä vesille. Kun he olivat soutaneet hetken aikaa, Kyllikki kysyi tytöiltä, lähtisivätkö he veneellä seuraamaan, jos hän uisi vastarantaa kohti.

Tytöt epäilivät, ettei Kyllikki millään jaksaisi, mutta tämä oli asettanut itselleen tavoitteen. Jos hän jaksaisi uida vastarannalle saakka, olisi se saavutus ja antaisi itsetuntoa. Hän riisui leningin, sujautti uimapuvun ylleen ja pulahti veteen. Matkaa oli yli kaksi kilometriä ja uiminen vei sekin pari tuntia. Mutta perille tultiin ja Kyllikki tunsi iloa ja ylpeyttä. Se tietysti kasvoi, kun uintia pidettiin kylillä ihan urotekona, jota kukaan muu ei aikaisemmin ollut tehnyt.

Anni Polva, varsinkin *Tiina*-kirjoistaan tunnettu kirjailija, asui lapsuutensa Tampereella ja aikuisikänsä Turussa, mutta hänen äitinsä kotitalo oli Asikkalassa. Polvan Asikkala-tarinassa ei yllättäen kuvatakaan kesää ja järviä, vaan joulua. Lainaus teoksesta nimeltä *Joulumuisto*:

Elämässäni on ollut kaksi joulua, jotka ovat jääneet lähtemättömästi mieleeni. Vaikka molemmista on kulunut jo yli puoli vuosisataa, on kuin olisin vastikään elänyt ne.

Olin nelivuotias, kun lähdimme viettämään pitkää jouluviikkoa Asikkalaan, äitini kotiin, ja näen vieläkin edessäni matalan hämäläistalon aittoineen, riihineen ja talleineen valkeiden hankien sylissä.

Mummolan pihassa kasvoi kuusivanhus, joka elää vieläkin, vaikkei taloa enää olekaan. Se on kuin menneitten polvien uhripuu, jota jo silloin kunnioitettiin. Kukaan ei ottanut päivällistorkkuja sen juurella eikä kukaan kapuillut sen runkoa pitkin. Minäkin tunsin kunnioitusta ja pelkoa sitä kohtaan, vaikka muuten en mitään pelännytkään.

Saapuessamme taloon siellä oli joulusiivous täydessä käynnissä, ja vaikka meidät otettiinkin sydämellisesti ja tervetulleina vastaan, kenelläkään ei ollut ylimääräistä aikaa meille. Tuvan lattia lainehti veden peitossa, niin että sinne ei ollut menemistä, ja mummo juoksutti meidät ensi työkseen alapirttiin.

Isopiika oli heitellyt lattialle hienoa hiekkaa ja harjasi sitä karkealla kuuriharjalla nenä tuhisten.

Polvan joulumuistossa kuvataan myös käyntiä joulukirkossa, poimitaan siitäkin vielä katkelma:

Valaistu joulukirkko ja urkujen säestämä kuorolaulu olivat minusta niin ihmeellisiä, etteivät ne ole unohtuneet yli puolen vuosisadankaan mentyä. Oli kuin enkelit olisivat laulaneet meille.

Istuin äidin sylissä, kuuntelin juhlavaa musiikkia ja ihmettelin, miksi penkeissä istuvien ihmisten hengitys kohosi höyrynä ilmaan.

Sitten uni voitti.

Vuonna 2011 Vääksyssä asuva kirjailija Petri Tamminen voitti kaikkien aikojen ensimmäisen Lause-Finlandia -palkinnon. Voittoisassa lauseessa tiivistyy yksi kesäilta Asikkalassa: *Danny tuli Vääksyyn.* Lause aloittaa tragikoomisen tarinan, jossa Kanavajuhlien odotettu pääesiintyjä yrittää saada jäykkiä Vääksyn miehiä tanssimaan ja laulamaan. Mutta vaikka heidän kovasti tekisi mieli lähteä mukaan ilonpitoon, vapautuminen tarkkailevien katseiden alla tuntuu mahdottomalta. Lavan edustalle on uskaltautunut naisten ja lasten joukkoon yksi olkihattuinen kaupunkilaismies, mutta Vääksyn miehillä ei tunnu olevan mahdollisuuksia samaan. Tekstin puhuja urputtaa yleisöä yllyttävälle esiintyjälle hiljaa mielessään, että *tule itte tänne pikkukylälle asumaan ja kattomaan samoja naamoja samalla raitilla ympäri vuoden ja rupea sitten yhtenä iltana ihan erilaiseksi, riemukkaaksi hytkyjäksi ja ääneenlaulajaksi.*

Tekstin lopussa keikka on päättynyt:

Kamppailu Dannyn ja Vääksyn miesten välillä päättyi tasapeliin: Danny veti reen maaliin, me Vääksyn miehet emme nousseet siihen rekeen. Kun Dannyn keikkabussi kääntyi puistosta kohti valtatietä, kaikki oli niin kuin olla pitää, estradien mies oli tehnyt työnsä ja me Vääksyn miehet jäimme odottamaan seuraavaa kesää ja sen korkehinta hetkeä, Kanavajuhlien vuotuista ulkoilmakonserttia.

Lopuksi vielä pari vahvaa Asikkala-mainintaa musiikin puolelta. *Asikkalan puiset rattaat* on kaikkien tuntema kansanlaulu, josta on kuitenkin yllättävän vähän tietoa olemassa: Miksi juuri Asikkalan rattaat kulkevat huonosti? Ylä- ja alamaata täällä ainakin riittää, joten kenties maasto on vaikuttanut laulun syntyyn. Laulun säveltäjää ja sanoittajaa ei tiedetä. Toinen yhtä tunnettu Asikkala-aiheinen laulu on tietenkin *Vesivehmaan jenkka*. Sen sanoitti Usko Kemppi, jonka muita tunnettuja sanoituksia ovat *Tulipunaruusut, Kodin kynttilät* ja *Elämää juoksuhaudoissa.* Vesivehmaan jenkan kiinnostavan syntytarinan on kertonut Vexi Salmi Apu-lehdessä vuonna 2012:

Yrjö Saarnio oli käynyt tanssikeikalla Asikkalassa Vesivehmaan Jenkkapirtillä, ja häneltä oli tilattu lavalle oma nimikkojenkka. Saarnio toi sävellyksensä Kempille sanoitettavaksi ja antoi ainoana ohjeena, että lavaa hoitaa Vehnämäen pariskunta. Sanat syntyivät nopeasi, ja Veikko Sato lauloi Saarnion yhtyeen säestämänä jenkan saman tien levylle.

Myöhemmin Saarnio kertoi Uskolle, että "Vehnämäen muori" oli loukkaantunut hänen sanoituksestaan, varsinkin kohdasta, jossa muori hyppää tasajalkaa. Vasta silloin Uskolle selvisi, että Vehnämäet oli nuoripari ja "muori" juuri parikymppiä täyttänyt nuori nainen. Väärinkäsityksestä huolimatta jenkasta tuli suuri menestys, ja tasajalkaa jenkkaa hyppivä Vehnämäen muori pääsi kevyen musiikin historiaan.

Tuntuu merkilliseltä ajatella, että *Vesivehmaan jenkan* kaltainen klassikkoteksti on syntynyt pikavauhtia ja tilauksesta, noin vain luonnostellen. Kun se kuitenkin sisältää tiiviin kuvauksen

elämänilosta. Jenkkana laulua ajattelee jonkinlaisena käyttötavarana, mutta kyllä teksti kestää senkin, että sen lausuu runona:

Muistattekos Vesivehmaan jenkkaa pojat vielä
Harvoin on niin lystiä niin kuin oli siellä
Lämmin oli kesäilta mieli korkealla
Kun jenkantahti soi Vesivehmaalla

Siinä meni nuoret sekä vanhat samanlailla
Sellaista ei vauhtia o nähty näillä mailla
Vehnämäen muorikin jo hyppäs tasajalkaa
Kun jenkantahti soi Vesivehmaalla

Kaikki sanoi tästä minä tykkään kamalasti
Jospa saisi jenkkaa näin mennä aamuun asti
Maailma on ihana ja surut kaikki poissa
Kun jenkantahti soi Vesivehmaalla

Maailma on ihana ja surut kaikki poissa
Kun jenkantahti soi Vesivehmaalla

Uudemmasta populaarimusiikista pitää mainita vielä Ultra Bran kappale *Hei kuule Suomi*. Laulun on sanoittanut kielitieteilijä Janne Saarikivi, joka on kertonut että hänen lapsuutensa mummolaan ajettiin usein Helsingistä Vääksyn kautta. Näin hyväntuulisesti Ultra Bran kappaleessa intoillaan:

Hei, hei kuule Suomi,
nyt me lähdetään automatkalle
ja tullaan sinne.
Oletko paikalla?
Hei, hei kuule Suomi,
me ajetaan Vääksyn kautta.
Kun ollaan perillä niin
voidaanko tavata?

Asikkala-mainintojen katsauksemme päättyy loppukevennykseen. Palindromien ystävät nimittäin tietävät, että Vääksy on käyttökelpoinen sana, kun muotoillaan *innostunut sonni* -tyyppisiä ilmauksia. *Tahdon asia* -tv-sarjassa syntyi elegantti palindromi, kun sarjan päähenkilö, mainostoimittaja Mikko Rouhiala luonnosteli iskulausetta yskänlääkemainokseen:

Ei Vääksy yskää vie.

Ja kuten tapana on, palindromithan pitää lausua aina myös lopusta alkuun päin, joten:

Ei Vääksy yskää vie.

Ja kun alkuun päästiin niin otetaan vielä toinenkin palindromi. Kun Hotelli Tallukka on tässä viime vuosina järjestänyt Miss-Suomi -ehdokkaiden esittäytymistilaisuuksia, on palindromien ystävien

näkökulmasta suorastaan tuhlausta, ettei hotelli ole käyttänyt näissä tapahtumissaan iskevää mainoslausetta:

Tallukassa kullat.

Ja lausutaan tämäkin lämminhenkinen tilannetiedotus vielä lopusta alkuun päin:

Tallukassa kullat.

LÄHTEET

Elisabet Aho: *Lilly*, Otava 2002.

Kalevi Kalemaa: *Eetu Salin – legenda jo eläessään*, Wsoy 1975.

Aleksis Kivi: *Kanerwala*, 1866.

Riitta Konttinen: *Aino Sibelius*, Siltala 2019.

Veijo Meri: *Everstin autonkuljettaja*, Otava 1966.

Anni Polva: *Joulumuisto*, Gummerus 1986.

Vexi Salmi: Apu-lehti 30.8.2012.

Kerttu-Kaarina Suosalmi: *Venematka,* Otava 1974.

Petri Tamminen: *Muita hyviä ominaisuuksia*, Otava 2010.

Kyllikki Virolainen ja Pirjo Tuominen: *Kyllikki*, Otava 1985.

Hella Wuolijoki: *Nuoruuteni kahdessa maassa*, Weilin & Göös 1986.